

Ekologinės modernizacijos teorija: esminiai bruožai ir kritinės įžvalgos

Santrauka

Aplinkosaugos klausimai tik neseniai tapo sociologinių tyrimų objektu (Catton ir Dunlap, 1979; Buttel, 1987). Aprašant ekologinę modernios visuomenės problematiką, susiformavo keletas aplinkosaugos sociologijos teorinių kryptių - ekologinės modernizacijos (Mol, 1995; Weale, 1992; Hajer 1995; Spaargaren, 1997; Rinkevičius, 1998), rizikos visuomenės bei refleksyvios modernizacijos (Beck, 1992; Beck, Giddens ir Lash 1994), savitikslių kapitalistinės gamybos "smagračio" (Schnaiberg, 1980), ekologinio socializmo (Pepper, 1993; Dickens, 1992) bei kitos. Kiekviena teorinė kryptis skirtingai aiškina modernios visuomenės ekologinės krizės ištakas bei galimus visuomenės kaitos scenarijus. Siekiant atskleisti svarbiausius ekologinės modernizacijos teorijos teiginius ir bruožus, šiame straipsnyje ji nagrinėjama, lyginant su kitais teoriniais aplinkosaugos sociologijos požiūriais. Straipsnyje pateikiama originali ekomodernistinės teorijos interpretacija, išryškinami jos svarbiausi aspektai bei jų tarpusavio sąsajos. Teorijų analizei ir palyginimui pasitelkiami svarbūs socialinės realybės faktai, kurie leidžia atskleisti vieno ar kito teorinio požiūrio adekvatumą lyginant su empirika ir pagrįsti ekomodernistinės teorijos tinkamumą ekologinio imperatyvo skatinamų Lietuvos visuomenės vertybinių bei institucinių pokyčių analizei.

Nuo radikalios aplinkosauginio judėjimo link ekologinės modernizacijos

Septintajame ir aštuntajame dešimtmetyje dominuojanti aplinkosauginio sąjūdžio ideologija buvo "kontraideologija" (Mol ir Spaargaren, 1993). Aplinkosauginis judėjimas buvo labiau panašus į kontrajudėjimą iš dalies dėl to, kad gamta šio laikotarpio visuomenei neretai buvo "išoriška" socialinės reprodukcijos atžvilgiu. Šią ypatybę atspindi ir ilgą laiką dominavusi nuostata¹, kurią amerikiečių aplinkosaugos sociologai Cattonas ir Dunlapas (1978) vadina HEP (angl. *human exceptionalism paradigm*) - žmogaus išskirtinumo paradigma.

Šio laikotarpio socialinių santykių kontekste

aplinkosaugos klausimai buvo visuomenės interesų periferijoje arba net prieštaravo dominuojančioms vertybėms, įsitikinimams ir elgesio normoms (Cotgrove, 1982; Mol, 1995). Būdingas pirmosios aplinkosauginio sąjūdžio bangos bruožas - nekonformizmas, kilęs visų pirma iš netradicinių būdų, kuriuos pasitelkdami tam tikri visuomenės sluoksniai siekė perteikti susirūpinimą negatyviomis industrinės visuomenės raidos tendencijomis (ypač - socialinėmis ir ekologinėmis). Vietoj tradicinio lobizmo ir suinteresuotų grupių politikos, vietoj siekimo aktualius aplinkos

apsaugos klausimus laipsniškai įtraukti į politikos darbotvarkę, įsivyravo kategoriškais teiginiais “taip-ne”, “jie-mes”, “pageidaujama-netoleruotina” grindžiamas spaudimas. Į kitus visuomenės veikėjus ir politinius oponentus aplinkosaugininkai retai kreipėsi remdamiesi tradiciniais, institucionalizuotais* būdais, siekdami derybų, kompromiso, reformų ar laipsniško tobulėjimo. Viešas protesto akcijas paprastai lydėjo kategoriški raginimai “uždrausti”, “sustabdyti”, “užšaldyti”, “nutraukti”... Aplinkosauga susirūpinusios grupės visuomenėje tapo atskira diskurso koalicija su savo išskirtiniu žodynu, specifiniu gyvenimo būdu ir organizacijos struktūromis, socialine komunikacija (Hajer, 1995).

Aplinkosauginių dėmesys buvo sutelktas ne tiek į problemos sprendimo kelių paiešką, kiek į savaiminę raišką, savo tapatybės įvardijimą ir išlaikymą tarp kitų visuomenės narių. Šia prasme branduolinės energijos dilema buvo labai svarbi: ji buvo iškelta į diskurso centrą kaip metafora, įkūnijanti visa, ką blogo yra sukaupusi industrinė visuomenė:

Centralizuota, technologiškai kompleksiška ir pavojinga, stiprinanti visuomenėje tas tendencijas, kurių žalieji labiausiai bijo ir nemėgsta: didėjančių ekspertų dominavimą, pažeidžiantį individo laisvę ir stiprinantį totalitarizmo gniaužtus (Cotgrove ir Duff, 1980:338).

To meto aplinkosauginio judėjimo nariams artimos postmaterialistinės vertybinės orientacijos (jas išsamiai apibūdino bei paplitimą įvairiuose kraštuose tyrė Inglehartas

(1977; 1990). Šiam judėjimui būdingas protestas prieš materialiomis gėrybėmis pertekusią visuomenę², kurios narių požiūri ir elgseną struktūrizuoja savitikslio ekonominio augimo institucinė sankloda (Schnaiberg, 1980). Vienas iš pagrindinių 1970-jų “eko-aliarmizmo” socialinių prieštaravimų - negatyvi minties ir veiklos perspektyva, tarpstanti apokaliptinėje vizijoje ir “apokalipsės išvengimo” politikoje (Mol, 1995).

1970-aisiais metais kartu su pirmąja ekologinio sąmoningumo banga įvairiose šalyse prasidėjęs aplinkosaugos politikos³ pirmasis etapas taip pat atspindi aplinkosaugos išoriškumą ir fragmentiškumą visuomenės institucinės sąrangos atžvilgiu. Buvo sukurtos pirmosios aplinkos apsaugos agentūros, departamentai. Šiam ankstyvam periodui būdingi užmojai: pasitelkus teises normas (formalios struktūros spaudimą) aprėpti ir kontroliuoti įvairiausių aplinkosauginių klausimus, sukuriant visuotines teršalų išleidimo ir aplinką reguliavimo ir kontroliavimo taisykles. Šis procesas vyko pagal gana klasikinį biurokratinį funkcinio diferencijavimo scenarijų, skaidant klausimus, susijusius su supančia aplinka, į smulkesnes sudedamąsias dalis. Dažniausiai tokios diferenciacijos pagrindinės sudėtinės dalys sutapo su gamtinės aplinkos terpėmis: oro, vandens, dirvos ir kartais garso tarša buvo funkciškai atskirta, ir tuo pagrindu buvo kuriami administraciniai padaliniai, organizacijos, skirtos atskirų taršos rūšių kontrolei. Toks funkcinis aplinkosaugos institucijų skaidymas daug kur, taip pat ir

* Žurnalo redakcija, versdama į lietuvių kalbą sociologijoje plačiai paplitusį *institucionalizacijos* terminą, paprastai vartoja terminą *įteisinimas* arba *institucinis įteisinimas*. Pastarasis žodis įvardija tam tikrą socialinių nuostatų įteisinimo procesą visuomenėje. Tai, galima sakyti, socialinių institutų “norminimas”, reikšmingų kolektyvinio tapatumo formų įteisinimas, itin svarbus socialiniu požiūriu. Todėl galima teigti, kad *institūtų susidarymo* ir *socialinio įteisinimo* reikšmės yra visiškai tapačios (redakcijos pastaba).

Tačiau šiuo konkrečiu atveju atsižvelgiama į autoriaus pageidavimą: šiame tekste terminas *institucionalizacija* nusako platesnį ir kompleksiškesnį procesą negu tą, kurį įvardija *įteisinimo* terminas. *Institucionalizacija* čia perteikia tiek aplinkosauginių (ekologinių) vertybių orientacijų bei nuostatų paplitimą ir įvidinimą visuomenėje, t.y. vertybių ir elgsio normų kaitą, tiek naujų bruožų įsitvirtinimą bei raišką. Be to, *institucionalizacija* perteikia institucinius pokyčius, socialinės organizacijos formų/struktūros kaitą ir tapimą norma konkrečioje socialinėje aplinkoje (pastarasis aspektas iš dalies susijęs su įteisinimu). Todėl siūlyčiau vartoti terminą *institucionalizacija*, kuris tiksliau ir adekvačiau perteikia vykstančių procesų kompleksiskumą (autoriaus pastaba).

Lietuvoje, iš dalies išliko iki šių dienų.

Vyravo nuostata, kad aplinkosauga yra "valdžios reikalas", kad taršos bei atliekų klausimus turėtų išspręsti specialiai tam sukurtos viešojo administravimo struktūros. Taršos problema nebuvo laikoma struktūrine visuomenės problema, jos sprendimų buvo ieškoma tarp vadinamųjų *ex post* (t.y. po fakto) ekologinės žalos kompensavimo priemonių. Filtrai ant kamino ar nutekamojo vamzdžio galo, vandenvalos įrenginiai bei kitokios vadinamosios "vamzdžio galo" (angl. "end-of-pipe") techninės priemonės - labai būdingi šio laikotarpio artefaktai. Jie atspindi to meto diskurse dominuojantį požiūrį į visuomenės ir aplinkosaugos santykį, aplinkosaugos politikoje vyraujantį požiūrį. Svarbiausias jo bruožas - žalos aplinkai ir žmonėms kompensavimas, mažinimas, tačiau jau po to, kai tarša susidaro bei patenka į aplinką. Tokio požiūrio praktinis rezultatas - ne užkertamas kelias pačiam taršos atsiradimui, ekologiškai degradacijai, bet tiesiog nutolinami neigiami išteklių išekvojimo bei taršos padariniai gamtai ir žmonėms erdvės ir laiko atžvilgiu (Weale, 1992; Rinkevičius, 1992). Tokio nutolinimo pavyzdžiai - pavojingų atliekų perkėlimas iš turtingų industrinių šalių ir jų laidojimas mažiau pasiturinčiuose kraštuose; miestų ir gamybos įmonių nuotekų valymas, perkeliant taršą iš skystos terpės į kietą (dumblą) ir deponuojant šiuos pakeitusius būvį teršalus toliau nuo gyvenviečių ir t.t.

Tokią pažiūrų visumą galima prilyginti tam tikrai paradigmam, kurią institucionalizavo aplinkosaugos politikos formavimas, ekologinio protesto grupių bei judėjimų, aplinkosaugos institucijų ir ūkio subjektų santykiai. Esminis šios paradigmos bruožas - ekologinės sąmonės ir aplinkosaugos politikos antagonizmas, konfliktiškumas kitų visuomenės institucijų ir socialinių vertybių bei normų atžvilgiu. Nepaisant interpretacijos skirtumų, dauguma

autorių sutaria, kad septintojo dešimtmečio aplinkosauginis sąjūdis sukūrė *laikiną viešąją erdvę* (Eyerman ir Jamison 1991; Eder 1996), kuris dėka visuomenėje pasklido ekologinis nerimas, ėmęs plisti į svarbiausias modernios visuomenės politikos, ekonomikos, mokslo ir viešojo administravimo institucijas.

Devintojo dešimtmečio antroje pusėje prasidėjo nauja aplinkosauginio sąjūdžio pakilimo banga. Nemažą postūmį šiam procesui suteikė Pasaulio aplinkosaugos ir plėtros komisijos (WCED, 1987)⁴ ataskaita "Mūsų bendra ateitis" (*Our Common Future*) ir joje suformuluota tvariosios, harmoningos plėtros koncepcija (*sustainable development*), tapusi aplinkosauginio diskurso pagrindu pasaulyje. Šiuo laikotarpiu aplinkosaugos klausimai pradeda įgyti naują visuomeninį pobūdį, palaipsniui pereina iš periferijos į modernios visuomenės institucinės (re)organizacijos centrą.

Ekologinė modernizacija tampa viena svarbiausių šiuo laikotarpiu iškilusių doktrinų. Pagrindinė jos nuostata - teiginys, jog įmanoma ekologinės atsakomybės, sąmoningumo sklaida (po)modernioje visuomenėje, tačiau nekeičiant modernios visuomenės institucinių pamatų (ypač mokslo, technologijos ir rinkos ekonomikos), o remiantis jais. Ši modernios visuomenės kaitos procesą aprašanti teorija buvo pavadinta ekologinės modernizacijos teorija (žr.: pvz., Hajer, 1995; Mol, 1995; Weale, 1992⁵).

Panašiu laiku gimė kita - *rizikos visuomenės* - teorija (Beck, 1992). Ji kur kas mažiau optimistiška dėl modernios visuomenės institucinio gebėjimo suvaldyti ekologinę riziką, besiskverbiančią į visas visuomenės sferas. Ši globalėjanti rizika ir jos visuotinė pajauta labai aktuali įtakojant ekologiškai sunerimusios visuomenės kaitą.

Ekomodernistinė teorija ir jos palyginimas su kitomis aplinkosaugos sociologijos teorijomis

Aplinkosaugos sociologijoje susiformavo keletas teorinių krypčių, skirtingai diagnozuojančių struktūrinės modernios visuomenės ekologinės krizės priežastis bei numatančių skirtingus galimų socialinių bei institucinių (ekologinio imperatyvo paskatintų)

permainų scenarijus. Norint atskleisti ekologinės modernizacijos teorijos esmę ir pagrįsti galimą šios teorijos (ar greičiau ideologijos) sklaidą Lietuvos visuomenėje, svarbu jos bruožus aptarti palyginant su kitais teoriniais požiūriais. Ekologinės modernizacijos teoretikai, olandų sociologai Molas (1995) ir Spaargarenas (1997), lygindami teorinius požiūrius, pasiūlė tokius analitinius rėmus (žr. 1 lentelę).

1 lentelė

Pagrindinės aplinkosaugos sociologijos kryptys bei jų požiūriai į modernios visuomenės ekologinę problematiką

Mokykla	(Neo) marksizmas (Po) industrinė	visuomenė/ ekologinė modernizacija	Kontraproduktyvumas/ deindustrializacija
Teorinė bazė	konfliktų teorija	konsenso teorija	konfliktų teorija
Instituciniai bruožai	kapitalizmas	industrializmas	"trikampis" tarp kapitalizmo, industrializmo ir priežiūros
Pirminė ekologinės krizės priežastis	gamybos santykiai	neadaptuota pramonės plėtra	gamybos priemonės ir santykiai
Sprendimo keliai	gamybos socializacija	ekologinė pramonės adaptacija ir post-materializmas	decentralizuota organizacija ir tinkama (angl. <i>appropriate</i>) technologija

Šaltinis: Mol (1995:16).

Kiekviena srovė akcentuoja skirtingus modernios visuomenės bruožus ir numato skirtingus kelius sudarkytiems santykiams visuomenėje, taip pat santykiams tarp gamtos ir visuomenės atstatyti.

a) *(neo)marksistinės teorijos* akcentuoja gamybos santykių, gamybos priemonių nuosavybės ir iš čia kylančios klasinės nelygybės lemiamą įtaką ekologiškai degradacijai. Todėl, siekiant išvengti ekologinės ir socialinės

katastrofos, šios krypties teorijos numato ir siūlo visuomenės kaitos doktrinas ir strategijas, reikalaujančias vadinamosios kapitalistinės santvarkos ir jai būdingų nuosavybės santykių bei valdymo formų išardymo;

b) *deindustrializacijos (arba pramoninio nusiginklavimo)* požiūrio šalininkai teigia, jog pilnesnė modernizacijos socialinių ir ekologinių kaštų aprėptis atskleidžia pažangos prieštarumą: nuo tam tikros ribos tolesnis

gamybos augimas tampa "kontraproduktyvus", t.y. jo neigiami padariniai nustelbia teigiamus poslinkius. Dėl to kalti ne tiek gamybos santykiai, bet pats savitikslis ekonominio-pramoninio augimo smagratis (angl. "treadmill of production"), būdingas industrinėms visuomenėms. Deindustrializacijos teoretikai teigia, jog vienintelis kelias išbristi iš gilėjančios ekologinės-socialinės krizės - bent iš dalies suardyti industrinės visuomenės institucinę struktūrą, be perstojo skatinančią tolesnį nežabotą gamybos ir vartojimo augimą;

c) *ekologinės modernizacijos teorija*. Ji akcentuoja įsitikinimus bei lūkesčius, jog ekologiškai nesubalansuotą gamybos bei vartojimo augimą galima pakreipti institucinių reformų ir nuoseklaus tobulėjimo keliu, kuris užtikrintų tolesnę plėtrą, nepažeidžiant gamtos ir visuomenės tvarumo pagrindo. Tokiam gamybos ir vartojimo restruktūrizavimui nebūtinai esminių modernios visuomenės institucijų - rinkos ekonomikos, mokslo, technologijos ir kt. - išardymas. Pakanka koevoliucinio įvairių institucijų tobulėjimo, kuris palaipsniui paskleis ir įteisins ekologinį atsakingumą, sąmoningumą.

Kol kas nėra tokio veikalo, kuris taptų svarbiausiu ekomodernistinės teorijos ir diskurso atramos tašku, kuriuo rizikos visuomenės ir refleksyvios modernizacijos klausimais tapo Becko *Rizikos visuomenė*. Ekologinės modernizacijos teorijos teiginių visumą bei šių teiginių empirinį pagrindą kol kas galima tik bandyti aprėpti, apibendrinant įvairių autorių darbus, kuriuose bandoma palyginti 1970-ųjų metų alternatyvų, radikalų "revoliucinių" ekologiškumą su pastarojo laikotarpio modernios visuomenės reformomis (Weale, 1992:75).

Pagal ekologinės modernizacijos teoriją, ekonomikos ir ekologijos sutaikymas įmanomas būtent ir tik dabartinės modernios visuomenės

ir jos institucijų tolesnio evoliucionavimo rėmuose. Šis procesas turėtų vesti į ekologinių nuostatų ir vertybių įteisinimą gamybos bei vartojimo socialinėje praktikoje. Kai kurie autoriai pažymi, kad pradžioje reikalinga ryški ekologijos "emancipacija" ekonomikos atžvilgiu, kad vėliau dvi lygiavertės sferos būtų integruotos. Šis procesas vyksta dvejopai - kaip "ekologijos ekonomizacija" ir "ekonomikos ekologizacija" (žr. Spaargaren ir Mol, 1992; Hajer, 1995; Mol, 1995). Ekologinio racionalumo atsiradimas lygiagrečiai ekonominiam racionalumui yra šio "emancipacijos" proceso šerdis.

Ar šiandieninis ekonominis racionalumas gamyboje bei vartojime turėtų užleisti vietą ir suteikti pirmenybę ekologinėms nuostatomis ir vertybėms? Dryzekas (1987) ir kiti autoriai į šį klausimą atsako teigiamai, aiškindami tuo, jog neapsaugojus ekologinių vertybių, neįmanomas žmogaus gyvenimas, ypač prasmingas gyvenimas, ir todėl kitoks racionalumas (ekonominis, socialinis, politinis, teisinis) įmanomas tik ribose, kurias nužymi ekologinis racionalumas. Tuo tarpu Gorzas (1989) nemato jokių galimybių ekologiniam racionalumui susilyginti su ekonominiu racionalumu modernioje industrinėje visuomenėje. Anot šio autoriaus, tik modernios ekonomikos priešastinių ryšių išardymas įgalintų socialiai ir ekologiškai darnų vystymąsi. Eckersley (1992) žengia dar toliau, teigdama, kad antropocentrisis ekologinis racionalumas turėtų suteikti pirmenybę neantropocentriniam.

Nepaisant įvairių (po) industrinės visuomenės interpretavimo variantų, šios teorinės pakraipos, ypač ekomodernistinės teorijos, šalininkai pabrėžia, jog pagrindinė ekologinės krizės priežastis yra aplinkosauginiu požiūriu neadekvati, neadaptuota industrinės visuomenės raida. Todėl išeities iš krizės siūloma ieškoti, grąžinant rūpinimąsi aplinkos apsauga

į pramoninės gamybos ir vartojimo institucinę sandarą, ekologiškai adaptuojant gamybą, taip pat pereinant prie vadinamųjų pomaterialių socialinių vertybių (Inglehart, 1977), kurių galimą plitimą akcentuoja (po)industrinės visuomenės teorijos. Taigi industrinis modernios visuomenės pobūdis laikomas svarbiausiu ekologinės krizės šaltiniu ir aplinkosaugos sociologijos tyrimų objektu.

Tuo tarpu (neo)marksistinės krypties sociologai pabrėžia, jog ne pats industrializmas, o jo kapitalistinis pobūdis sudaro ekologinės-socialinės problematikos šerdį. Schnaibergas (1980) gana tiesmukiškai apibūdina, kad nesustojantis savitiksliis gamybos smagratis (angl. *treadmill of production*), pagrįstas kapitalistiniu gamybos organizavimu, yra pagrindinė priežastis, lemianti modernios visuomenės ekologinę krizę. Dar ortodoksiškesnių marksistinių pažiūrų laikosi, pavyzdžiui, anglų sociologas Pepperis (1993), teigiantis, kad kapitalistinis gamybos būdas ir santykiai yra svarbiausia modernios visuomenės ekologinės degradacijos struktūrinė priežastis. Jis taip pat teigia, kad aplinkosaugos sociologai ir žalieji politikai per mažai analizuoja kapitalistinius gamybos santykius ir klasinį Vakarų visuomenės pobūdį kaip pagrindines gamtos besaikio eksploatavimo ir kitų socialinių blogybių priežastis.

Marksistinių požiūrį į visuomenę ir ekologiškumą kritikuoja tiek industrinės (bei poindustrinės) visuomenės teorijų pasekėjai, tiek deindustrializacijos šalininkai. Kaip minėta, pirmieji įsitikinę, kad svarbiausias veiksnys yra ne kapitalistinis, o industrinis modernios visuomenės pobūdis, kuris lemia ekologinės krizės atsiradimą ir gilėjimą.

Antroji grupė, kuriai dėl įvairių priežasčių galima priskirti Barry Commonerį, Rudolfą Bahro'ą, Ivaną Illichį, Wolfgangą Sachą, Otto Ullrichą, Davidą Dicksoną, E.F. Schumacherį

ir kitus, kritikuoja marksistų teorines pažiūras iš "radikalios" perspektyvos (žr. Mol, 1995; Spaagaren 1997). Kontraproduktyvumo teoretikai mano, jog iki šiol gamybos augimo paradigmoje nepakankamai atsižvelgta į tikruosius (socialinius, ekologinius ir kt.) augimo kaštus. Jeigu jie būtų visapusiškai priimti dėmėn, pasirodytų, jog industrializacija tam tikra prasme yra kontraproduktyvi, t.y. jos teigiami vaisiai neretai menkesni nei jos atnešama žala.

Ekologinę krizę šie autoriai traktuoja, kaip dalį bendros industrinės visuomenės ir sistemos krizės. Norint jos išvengti, nepakanka kosmetiškai koreguoti, tobulinti gamybos ir vartojimo socialinę-institucinę sandarą. Šių autorių požiūriu, norint pilnai atsižvelgti į ekologinius kaštus, *įvidinti (internalizuoti)* juos gamyboje ir vartojime, reikia (bent iš dalies) išardyti industrinę sistemą, jos savitiksle augimo mašiną, kuri, peržengdama tam tikrą pusiausvyros ribą, tampa kontraproduktyvia, t.y. jos tikrieji socialiniai ir ekologiniai kaštai persveria jos atnešamą materialinę ir socialinę gerovę. Dėl to kontraproduktyvumo teorijos neretai vadinamos deindustrializacijos teorijomis.⁶

Jų šalininkai teigia, kad industrinės sistemos administravimo centralizacija ir hierarchija turėtų būti analizuojama neatsiejamai nuo "didžiosios mašinos mito", ir propaguoja industrinės sistemos išardymą kaip vienintelę išeitį. Šią kontraproduktyvistų tezę apibendrina Bahro (1984) pasiūlytas terminas "industrinis nusiginklavimas". Šios krypties teoretikai propaguoja kiek galima didesnę visuomenės ir gamybos decentralizaciją, mažos apimties (*small scale*) vietinės gamybos alternatyvą, mokslo demitologizavimą bei pilietinį aktyvumą ir dalyvavimą ieškant problemų sprendimo kelių. Šioje aplinkosaugos sociologijos kryptyje ir apskritai ekologiniame judėjime Cotgrove

(1982) išskiria tradicinę ir radikaliają srovę. Abi srovės akcentuoja, kad nežabotas ekonominis augimas, sukėlęs ekologinę krizę, sudarkė ir visuomenės socialinę sandarą, būdingą ankstyvajam modernumui. Norint spręsti ir ekologines problemas, ir grąžinti kiekvieno žmogaus tapatumą, identiškumą, kuriį jis beprarandąs masinėje, urbanizuotoje visuomenėje, siūloma grįžti prie socialinės struktūros, pagrįstos vietinėmis savivaldžiomis bendrijomis. Propaguojama "visuomenė, sudaryta iš decentralizuotų, ūkiskaitinių bendruomenių, kuriose žmonės dirba prie savo namų, atsako už savivaldą, tvarko savo mokyklas, ligonines ir buitines paslaugas, taigi sudaryta iš tikrų bendruomenių" (Goldsmith *et al*, *The Blueprint of Survival*, 1972: 62).

Frankelis (1987) atskleidžia tiek kairiojo sparno (įskaitant deindustrializacijos arba kontraproduktyvumo teorijų), tiek dešiniųjų (po)industrializmo teorinių variantų nenuoseklumą. Pasitelkdamas tiek teorinius, tiek empirinius argumentus, jis atskleidžia, kad tiek rinkos ir valstybinio reguliavimo atsisakymas regioniniu ir nacionaliniu lygiu, tiek per daug viltingas tikėjimas transnacionalinių korporacijų inovaciniu ir demokratiniu potencialu yra problemiškas. Frankelis pažymi, kad Tofflerio teorijos silpna vieta yra schema, kurioje transnacionalinių korporacijų dominuojamas sąveikos tinklas globaliniu lygiu koegzistuoja su rinkos nepripažįstančiu autonomišku gyvenimo būdu ir jį išpažįstančiomis bendrijomis vietiniame lygyje.

"Nevalstybinės, decentralizuotos, bepiniginės, mažos apimties ir kitokios neformalios alternatyvos neįmanomos be kompleksišku administracinių ir socialinių struktūrų, būtinų tam, kad būtų garantuotas demokratinis dalyvavimas, pilietinės teisės ir egalitarinis (lygiateisiškas - L.R.) ekonominių išteklių koordinavimas". (Frankel, 1987:270).

Šiuo atžvilgiu analizuojant kapitalizmo ir industrializmo įtaką ekologiniam visuomenės nuosmukiui, svarbiausia ekologinės modernizacijos teorijos tezė yra ta, kad ekologinė restruktūrizacija įmanoma tik atsiremiant į dabartines modernias institucijas, bet ne nuo jų atsiribojant (Spaargaren, 1997). Nors ekologinės modernizacijos teorija pritaria "ekocentriniam" požiūriui ta prasme, kad ji akcentuoja ekologinės emancipacijos būtinybę ekonominio racionalumo atžvilgiu, tačiau ši teorija prieštarauja kitoms dėl to, kad neiškelia nė vienos iš dviejų sferų aukščiau už kitą, netgi kritikuoja tokius ekologiškai pažangius gamybos procesus, kurie ekonomiškai neapsimoka (žr. Mol, 1995).

Ekologinės modernizacijos teorijos tezė, kad ekologinis imperatyvas ne stabdo, bet skatina gamybos ir vartojimo racionalizaciją, dažniausiai susilaukia kritikos dėl dviejų aspektų: dėl vadinamojo "žaliojo kapitalizmo" ir dėl fiksuotų technologinių sprendimų (angl. technological fixes) propagavimo (Spaargaren, 1997). Atsakydami į šią kritiką, ekologinės modernizacijos teoretikai sutelkia dėmesį į keletą svarbiausių sričių. Šios sritys:

- industrializmas ir kapitalizmas
- valstybė ir rinka
- mokslas bei technologija
- valstybė ir piliečių dalyvavimas

Toliau atskleisime ir interpretuosime svarbiausius ekomodernistinės teorijos teiginius ir hipotezes.

Ekomodernistinis požiūris į ūkį ir rinką

Anot ekologinės modernizacijos teorijos, pastebimi pokyčiai vyksta industrinės visuomenės šerdyje - pramonės įmonėse, ypač pramonininkų aplinkosauginių motyvų skalėje. Šis kaitos procesas internalizuojant (įvidinant) poreikį mažinti atliekas ir teršalus gamyboje vadinamas *pramonės ekologizacija* (angl. *green-*

ing of industry).

Galima teigti, kad anglų kalboje paplitęs terminas "greening" (Fischer ir Schot 1993) apima tiek vidinį įmonėje vykstantį socialinės-techninės kaitos procesą - ekologiškėjimą ("self-greenewal" (Shrivastava, 1992), tiek ir išorės struktūrų įtaką šiam procesui (ekologizavimą). Plačiau pramonės ekologizacijos sąvoka ir šio paradigmos kaitos proceso bruožai aprašyti bei interpretuoti mano ankstesniame straipsnyje (Rinkevičius, 1997b).

Pasak Hajerio (1995), vieno iš ekologinės modernizacijos teoretikų, svarbiausias ekologinės modernizacijos bei pramonės ekologizacijos bruožas yra plintantis įsitikinimas, kad apsimoka neteršti, t.y. ekonomiškai apsimoka užkirsti kelią teršalams ir atliekoms prieš tai, kai jie susidaro (*pollution prevention pays*). Taigi nebe valdžios institucijų

ar sunerimusios visuomenės spaudimas, o rinkos veiksniai ima skatinti pramonininkus ieškoti kelių, kaip užkirsti kelią taršai bei atliekoms ir šitaip didinti gamybos efektyvumą (Rinkevičius, 1997b; 1998a).

Šių racionalistinių motyvų, vienaip ar kitaip skatinančių pramonininkus rūpintis aplinkosauga ir taupiu išteklių naudojimu esama daug ir įvairių. Apibendrinus Vakarų tyrėjų darbus (pvz., Steger, 1993; Hillary 1993; Hoffman, 1995 ir kt.) ir Lietuvos pramonininkų motyvų analizę, kurią autorius atliko 1993-1996 m. įvairiuose seminaruose ir mokymuose, kurie susiję su Danijos, Švedijos ir JAV remiamais švaresnės gamybos projektais, galime išskirti tokius būdingiausius racionalistinio pobūdžio motyvus, kurie skatina pramonininkus mažinti atliekas:

2 lentelė

Racionalistiniai pramonės ekologizavimo motyvai

Motyvai
<ul style="list-style-type: none"> ● taupomos žaliavos ir energija; ● mažėja gamybos kaštai, didėja jos efektyvumas; ● geriau patenkinami pirkėjų ir užsakovų poreikiai; ● geriau patenkinami potencialių investuotojų reikalavimai; ● galimybė palankesnėmis sąlygomis gauti paskolas ar sudaryti draudimo sutartis; ● palaikomi geri santykiai su aplinkiniais gyventojais ir visuomene; ● pagerėja įmonės įvaizdis, geresnės galimybės išplėsti rinką; ● mažiau problemų ir išlaidų, utilizuojant atliekas šiandien, o ypač - rytoj; ● gerėja įmonės santykiai su vyriausybės ir savivaldos institucijomis; ● lengviau gauti leidimus naujų objektų statybai bei senų rekonstrukcijai; ● gerėja darbo aplinkos kokybė, darbų sauga, mažėja darbuotojų kaita ir nedarbingumo kaštai ; ● mažėja galima teisinė (ir finansinė) atsakomybė už žalą aplinkai ir žmonėms; ● įmonė tampa geriau pasiruošusi galimam ekologinių įstatymų griežtėjimui ateityje.

Šaltinis: Rinkevičius (1995)

Galima pažymėti, jog dauguma išvardintų argumentų pagrįsti racionalistiniais, ekonominės veiklos barui būdingais principais

bei vertybinėmis orientacijomis, o ne radikaliai pilietiniam ekologiškumui būdingais etiniais, estetiniais, deindustrializaciją propaguojančiais

argumentais.

Ši naują, racionalių pasirinkimu grindžiamą, pramonės ekologizacijos kelią, imta vadinti įvairiais terminais: taršos prevencija (*pollution prevention*), švaresnė gamyba (*cleaner production*), eko-efektyvumas (*eco-efficiency*), atliekų minimizavimas (*waste minimization*) ir kt. Nepaisant koncepcinių skirtumų, visus šiuos terminus bei veiklos strategijas jungia racionalistinė doktrina, skelbianti, kad ekologiškai darni gamyba apsimoka, atsiperka, taigi ekologija ir rinkos ekonomika yra suderinama.

Svarbu pažymėti, jog įsitikinimu "neteršti apsimoka" pagrįsta vertybinė orientacija ir praktinė veikla plinta tarp pramonininkų ne tik dėl to, kad atsiranda vis daugiau įmonių, demonstruojančių tiesioginę atliekų mažinimo naudą gamybos efektyvumo prasme. Gamybininkai jungiasi į įvairias organizacijas, formuojančias naujas "gero elgesio" taisykles bei normas, pvz., Ekologiškai Atsakingos Ekonomikos Koalicija CERES (JAV) arba Chemijos Pramonės Asociacijos įsteigta Atsakingos Rūpybos programa (Jungtinė Karalystė), arba Verslo Taryba Harmoningai Plėtrai paremti (Business Council for Sustainable Development), vadovaujama žymaus šveicarų verslininko Schmidheiny'io (Fischer ir Schot, 1993; Hoffman, 1995; Schmidheiny 1992).

Vieni pramonininkai ima vadovautis tokiomis naujomis normomis, norėdami užsitikrinti tvirtesnes pozicijas rinkoje, kiti - atsizvelgdami į verslo partnerių reikalavimus, tretieji - siekdami įgyti ar atgauti visuomenės pasitikėjimą (pvz. Sandoz kompanija po katastrofos Bhopale, Indijoje 1984-ais arba Exxon kompanija po Valdezo katastrofos, išsiliejus gausiam naftos kiekiui iš tanklaivio prie Aliaskos krantų). Šios normos palaipsniui institucionalizuojamos ir tampa naujų "nera-

šytų taisyklių", kuriomis vadovaujasi gausėjantis pramonininkų ratas, dalimi. Aiškinant savanorišką pramonės ekologizaciją, bandoma pasitelkti eilę sociologinių teorijų, pvz., institucionalizacijos, įmonių mokymosi ir kt.⁷ (žr. Gladwin, 1993).

Institucinė organizacijų raidos teorija pabrėžia, kad įvairių veikėjų elgsenos ir vertybių pokyčiai (ekologizacija yra būtent toks pokytis) dažnai prasideda ir vyksta todėl, kad siekiama labiau prisitaikyti prie kintančių vyraujančios institucinės aplinkos normų ir lūkesčių. Institucinis izomorfizmas yra suvaržymo procesas, verčiantis populiacijos vienetą (aptariamą atveju - pramonės įmonę) būti (arba tapti) panašiu į kitus populiacijos narius. Vyraujančius lūkesčius ir normas atspindi viešojo nuomonė, mokymo bei ugdymo sistemos, teisės aktai, profesijos, reguliavimo struktūros ir svertai, akreditavimo bei sertifikavimo sistemos ir t.t. (DiMaggio ir Powell, 1991).

Institucinis izomorfizmas, t.y. prisiderinimas prie socialinės struktūros - institucinio lauko - "spaudimo", normų bei jų kaitos, suteikia organizacijoms įvairių privalumų arba bent jau didesnių garantijų išlikti. Tokie pramonininkams svarbūs privalumai yra: didesnis stabilumas ir numatomumas, aukštesnis statusas, geresnis įvaizdis ir palankesnis priėjimas prie išteklių, geresnis atsparumas išoriniam kvestionavimui. Naujojo institucionalizmo teorijos teigimu, laikui bėgant organizacijos, esančios "instituciniame lauke", supanašėja savo struktūra ir veiksmis. Žlunga prie normų neprisitaikiusios firmos, o įvairūs instituciniai gniaužtai verčia kitas įmones derintis prie sėkmingesnių varžovų, šitaip pateisinant savo veiklą.

Šios teorijos autoriai išskiria tris institucinio izomorfizmo mechanizmus (DiMaggio ir Powell, 1991:66):

- priverstinis (*coercive*) izomorfizmas,

kuris išplaukia iš politinės įtakos bei spaudimo, problemos teisėtumo ir teisinių aktų įsigalėjimo;

- mimetinis ("beždžioniavimo" - L.R.) izomorfizmas. Priimdamos sprendinius ir reaguodamos į šiame procese išskylanti neapibrėžtumą (angl. *uncertainty*), įmonės bei organizacijos stengiasi žiūrėti, kaip kitos organizacijos elgiasi tokiose situacijose ir elgtis panašiai;
- normatyvinis izomorfizmas, susijęs su profesionalizacija. Normatyvinis spaudimas atsiranda, organizacijoms stengiantis pateisinti ar įteisinti savo veiklą pasitelkus tam tikrą kolektyvinės subordinacijos struktūrą ir procedūras (pvz. profesinių normų bei standartų laikymąsi).

Pramonės ekologizaciją galima interpretuoti kaip institucinio izomorfizmo būdu įsitvirtinančių lūkesčių bei elgesio normų laikymosi, paklusimo joms raišką ir jų išplitimo procesą. Institucinė sociologija galėtų nemažai padėti, pvz., aiškinant, kaip tarp įmonių plinta ir nusistovi tam tikros aplinkosaugos "gero elgesio taisyklės", kodėl pramonininkai telkiasi į įvairius sambūrius ir programas, propaguojančias nuolatinę aplinkosauginę pažangą.

Skeptikai teigia, kad "gero ekologinio elgesio" taisyklių laikymasis ir naujo tipo aljansų bei koalicijų sudarymas yra tik balta dėmė pilkoje aplinkosaugai abejingų pramonininkų populiacijoje arba bandymas paviršinėmis kosmetinėmis priemonėmis užglaistyti gilumines kapitalizmo ar industrializacijos bėdas. Tokių požymių esama, pvz., visuotinės kokybės vadyboje, o dabar ir populiarėjančioje ekologinėje vadyboje. Kai kurie pramonininkai siekia gauti įmonių atitikimo kokybės ar aplinkosaugos standartams sertifikata ne todėl, kad taršos mažinimas arba prekių kokybės

gerinimas būtų įsisąmoninta vertybė, o tik todėl, kad "taip reikia", t.y. to reikalauja žaidimo taisyklės "vėlyvojo kapitalizmo" institucinėje struktūroje.

Tačiau galimas ir priešingas teiginys. Laikui bėgant, apimdamos vis daugiau įmonių, "gero ekologinio elgesio" taisyklės gali tapti svarbia naujo konteksto dalimi, įteisinta atrankos struktūrine jėga, kuri kartu su kitomis socialinėmis struktūromis skatintų pramonininkus perimti naujai besiformuojančias vertybes ir elgesio normas bei jomis vadovautis. Taigi ekomodernistai tiki, kad išorinė kosmetiką, apsiribojanti ekologiniu auditu ar atskirų technologinių naujovių diegimu, ilgainiui išsirutulios į institucinio ir socialinio mokymosi, kultūrinės kaitos procesą.

Kai kurie autoriai teoriškai nubrėžia pramonės įmonės virsmo trajektoriją: firma ilgainiui pavirs į transcendentinę, peržengiančią tradicinius verslo ir visuomenės santykius, tradicinę lygsvarą tarp biznio konkurencijos ir visuomeninės partnerystės (Welford, 1995:21).

Galima abejoti, ar šis modernios firmos kaitos procesas yra linijinis, t.y. ar kultūriniai ir visuomeniniai pokyčiai žengia po pradinių "prisitaikėlišių" priemonių, pvz., diegiant teršalų valymo technologijas, atliekant įmonių ekologinį auditą ir pan. Galima priešinga hipotezė - šie procesai susipynę, t.y. technologijų diegimas arba viešas įmonių atsiskaitymas už aplinkosauginę veiklą neatsiejamas nuo vertybių perkainavimo ir elgesio normų kaitos, o ne žengia vienas paskui kitą kaip skirtingi visuomenės raidos etapai. Nepaisant galimų interpretacijų, šiuo klausimu svarbiausias ekologinės modernizacijos teorijos teiginys: ekologinės katastrofos išvengimo kelias veda per tolesnę industrinės visuomenės modernizaciją, kurioje kinta verslininkų vertybinės orientacijos bei elgesio normos, verslo struktūrų tarpusavio santykiai bei verslo

ir visuomenės santykiai.

Instituciniu izomorfizmu galima aiškinti pastaruoju metu prasidėjusį vadinamosios ekologinės vadybos plitimą ir institucinį įteisinimą, sietiną, pvz., su tarptautiniais standartais ekologinės vadybos standartus ISO 14000 arba Europos sąjungos Ekologinės vadybos ir audito schema EMAS. Svarbu pažymėti, kad plinta ne tik pati ekologinė vadyba, bet ir poreikis viešai skelbti ir analizuoti įmonių aplinkosaugos situaciją.

Šios tendencijos teikia vilčių ir stiprina tikėjimą ekologine (po)industrinės visuomenės modernizacija, ypač prisiminus pesimistines rizikos visuomenės ir deindustrializacijos teoretikų išvadas apie nekontroliuojamus pramonės ir technologijos plėtros padarinius, keliančius nerimą ir susvetimėjimą visuomenėje. Ekomodernistai stengiasi atsieti iliuzijas nuo realiųjų ir kol kas tik indikuoja pradedančias skleistis tendencijas, vildamiesi, kad toks ekologinės modernizacijos procesas yra negrįžtamas ir dėl to industrinė visuomenė neperžengs lemtingos ekologinio tvarumo ribos.

Ekologinės modernizacijos teoretikai pažymi, jog formuojasi nauji santykiai tarp pramonininkų ir jų veiklą reguliuojančių valstybės institucijų: plinta dialogu grindžiamos derybos ir laisvanoriškos sutartys (angl. *covenants, voluntary agreements*) tarp pramonės asociacijų, grupių ir aplinkosauginės valdžios (Simonis, 1989). Pasitelkus šį dialogą ir laisvanoriškas sutartis siekiama kompromiso, patenkinančio tiek valdžią, tiek pramonininkus, siekiama lygiagrečiai gerinti aplinkos kokybę ir plėtoti gamybą bei kelti šalies gerovę. Vyksta lygiagretūs pokyčiai visoje institucinėje įmonės aplinkoje. Šių pokyčių lauką siūlome vadinti institucine pramonės ekologizacijos erdve/aplinka (žr. Rinkevičius 1997c, 1998a).

Ekologinės modernizacijos teorija akcentuoja dvi (po)industrinės visuomenės

raidos tendencijas ir strategijas siekdama ištaisyti tradicinius biurokratinių valdžios struktūrų trūkumus kuriant bei įgyvendinant aplinkosaugos politiką (Mol, 1995). Šios tendencijos:

- Perėjimas iš gydančiosios (*curative*), reaguojančios į iškilusias ekologines problemas (*reactive*), į prevencinę aplinkosaugos politiką. Perėjimas iš išskirtinės (*exclusive*), kurioje dominuoja ekspertai, į dalyvavimu grindžiamos (*participatory*) politiką; kur įmanoma, iš centralizuotos į decantraliuotą, iš viską reguliuojančios - į tokią, kuri sudaro palankias sąlygas ir stimuliuojantį kontekstą ekologiškai atsakingai, darniai gamintojų ir vartotojų elgsenai;
- Perėjimas iš valstybinės valdžios struktūrų suabsoliutintos atsakomybės ir dominavimo aplinkos apsaugos politikoje, sietino su atoveiksmiu į žaliųjų spaudimą ir komandiniu teršėjų elgsenos reguliavimu, į visuomeninį ekologinės atsakomybės (*shared responsibility*) pasidalinimą, visuomeninę partnerystę (*public partnership*), dalį valstybės atsakomybės ir uždavinių perduodant rinkos veikėjams, gyventojų bendruomenei.

Vis plačiau teikiama nuomonė, kad sprendžiant įvairias aplinkos apsaugos problemas rinka gali būti efektyvesnė negu valstybės valdžios struktūros. Tikima, kad rinkos veiksniai, novatoriški verslininkai (antrepreneriai), vartotojai, kreditoriai, draudimo įstaigos ir kitos institucijos, priskirtinos ekonominės veiklos barui, palaispsniui tampa svarbiais socialinių-ekologinių permainų veikėjais. Tokie įsitikinimai ir lūkesčiai sudaro ekologinės modernizacijos ideologinį pagrindą.

Pvz., bankininkai palaipsniui įsitikina, kad verta aplinkosauginius reikalavimus įtraukti į bendrą kriterijų sąrašą, kurį privalu išpildyti norint gauti paskolą. Šitaip bankininkai siekia sukurti gerą viešą įvaizdį, taip pat sumažinti riziką teikiant paskolas klientams, kurių verslas gali žlugti dėl nenumatytų neigiamų ekologinių pasekmių (avarijos, baudos už aplinkos taršą ir t.t.). Tokiu būdu jau ne tik tiesioginis tam tikrų techninių ar socialinių inovacijų atsipirkimas, pvz., sutaupyta energija ar žaliavos, bet ir pasikeitusi institucinė aplinka - bankai, draudimo įstaigos, verslo partneriai, remdamiesi savo racionalių pasirinkimu, skatina pramonininkus nuolat įtraukti aplinkosauginius klausimus į darbotvarkę.

Kinta ir aplinkosauginės valdžios įtakos pramonininkų elgesiui būdai: paprastai valdininkai, tiesiogiai bendraudami su pramonininkais, nustato maksimaliai leistinas taršos išleidimo į aplinką normas ir kontroliuoja, kaip jų laikomasi. Pastaruoju metu pereinama prie naujų - ekonominių ir švietėjiškų svertų, kuriuos aplinkosauginė valdžia diegia nebūtinai tiesiogiai, bet pasitelkdama kitas organizacijas, esančias pramonės įmonių institucinėje aplinkoje. Šiuos svertus ir jų diegimo preferencijas analizuosime kitame skirsnyje. Čia svarbu pažymėti, kad pramonininkų motyvų kaitai daro įtaką tam tikra visuma veiksmų ir veikėjų, supančių institucinę aplinką, ir tai vyksta koevoliucinių (t.y. lygiagrečių ir tarpusavyje susietų) pokyčių erdvėje, lauke, apimančiame įvairias institucines visuomenės sferas - ekonominę, akademinę, viešojo administravimo ir pilietinę. Be įmonės institucinės aplinkos ir su ja susijusių kaitos procesų, įmonės ekologizacija neatsiejama nuo jos vidinės socialinės organizacijos, nuo aktyvaus, kūrybiško ir novatoriško eilinių įmonės darbuotojų dalyvavimo, kurio dėka išaiškinami taršos atsiradimo židiniai ir ieškoma

sprendimo būdų jiems pašalinti. Tai - vienas pamatinių ekologinės modernizacijos teorijos teiginių. Pramonės ekologizacija, įtraukianti paprastų darbuotojų dalyvavimą, yra tam tikra prasme bendrojo gamybos santykių harmonizavimo ir humanizavimo proceso dalis.

Ekologizacijos kaip naujų vertybinių orientacijų įvedinimo procesas pramonėje sietinas su bendro pobūdžio transformacijomis ir perėjimu į naują gamybos santykių ir kultūros etapą, kurį R. Grigas (1995:57) vadina perėjimu į harmonizuotą kapitalizmą. Šioje naujų socialinių santykių sanklodoje be transformacijos lyderių, tokie patys svarbūs darosi ir paprasti įmonių darbuotojai:

“Šiandien vis labiau įsitvirtina pažiūra, jog būtina gamybą ir gamybinę aplinką sieti su žmogaus kaip savaveiksmės, turinčios visą egzistencinį savarankiškumą, asmenybės samprata. Siekiama labiau liberalizuotomis darbo bei personalo organizavimo formomis, kita, demokratiškesne, vadybos kultūra gamyboje formuoti tokias sąlygas, kad žmogus maksimaliai galėtų išreikšti savo kūrybines galias ir ugdyti kūrybinius sugebėjimus”. (Grigas 1995:58)

Priešingai nei numato neomarksistinė teorija, vyrauja tendencija ne išardyti, radikaliai pakeisti esamus gamybos santykius, bet tolydžiai juos tobulinti, demokratizuoti ieškant socialinės sutarties ir dermės. Anot ekomodernistų, tai ne tik neprieštarauja gamybos priemonių savininkų ir menedžerių požiūriams, vertybėms bei interesams, bet priešingai, juos atitinka, nes tik toks raidos kelias užtikrina verslo tolesnę plėtrą ir sėkmę (po)modernioje industrinėje visuomenėje. Taršos ir atliekų mažinimas dėl visos eilės svarbių racionalistinių motyvų ir veiksmų (dalį jų išvardinome) tampa vis svarbesnis pramonininkams, nepaisant gamybos priemonių nuosavybės formos.

Ekomodernistinis požiūris į mokslo ir technologijos vaidmenį

Ekomodernistams artima Schumpeterio teorija ir Kondratjevo ekonominio augimo ciklų (bangų) koncepcija, išskiriančios technologija ir inovacinį procesą kaip esminį visuomenės pokyčių variklį⁸. Tačiau ekologinės modernizacijos šalininkams priimtinesnė nuosaikesnė (kontekstinė) technologijos ir jos kaitos interpretacija: jos raida neanalizuojama kaip vienintelis svarbiausias socialinės-ekonominės kaitos faktorius. Anot ekomodernistų, priešingai, technologinė inovacija, ekonominė plėtra, instituciniai bei kultūriniai pokyčiai yra lygiagretūs ir neatsiejami susipynę, neįmanoma išskirti priežasties ir padarinio. Ekologinės modernizacijos teoretikai ne tokie pesimistiški modernios visuomenės rizikos/pavoju monitoringo ir priežiūros (*surveillance*) institucijų atžvilgiu; šis požiūris būdingas kontraproduktyvumo ir rizikos visuomenės požiūrio šalininkams (Beck, 1992). Anot ekomodernistų, aplinkosauginės technologijos nebėra tokios nepatikimos kaip 1970-ais metais. Nors ekologiniai kriterijai dar jokiū būdu "neįvidinti" gamybos įrenginiuose bei technologijose, tačiau matomi akivaizdūs poslinkiai taršos prevencijos, vadinamosios "švaresnės gamybos" požiūriu. Keičiasi ne tik ekonominių veikėjų (pramonininkų, bankininkų, draudikų) požiūris bei elgsena, keičiasi aplinkosaugos ir mokslo bei mokymo institucijų veiklos strategija ir darbuotojų vertybinės orientacijos bei praktinės veiklos kryptys.

Kalbant technologijos sociologijos terminologija, keičiasi mokslo ir technologijos variacijos ir selekcijos (atrankos) aplinka, kuri skatina mokslo ir technologijos raidą taršos prevencijos linkme, įvidinant ekologinį kriterijų

mokslinių tyrimų ir technologinės naujotvaros procese. Daug vilčių siejama su moderniausiomis technologinės raidos tendencijomis, ypač su pasiekimais trijose - biotechnologijos, "naujų medžiagų" ir mikroelektronikos - srityse.

"Į dabartinę paradigmu kaitą galima žiūrėti, kaip į posūkį iš technologijų, pagrįstų pigios energijos naudojimu, į tokias, kurių pagrindas yra nebrangi informacija, gaunama dėl pažangos mikroelektronikoje ir teleko-munikacijų technologijoje" (Freeman ir Perez, 1988:10).

Pigios energijos (taip pat žaliavų) naudojimo bendra natūrali trajektorija dominavo ankstesnėje techninėje-socialinėje paradigmoje. Galima teigti, kad nors sprendimus priimantys žmonės suvokė galimybes taupyti ir nešvaistyti gamtinių išteklių, jų sprendimus nulemdavo kitos, svarbesnės taisyklės ir principai, kuriuos tuo metu diktavo "sveikas protas". Nuolatinis energijos ir išteklių taupymas buvo tarsi už dominuojančio techno-ekonominio režimo ribų. Įmonių menedžeriai ir inžinieriai paprastai buvo pakankamai patenkinti gamybos ir pelno rodikliais, kuriuos pasiekdavo, vadovaudamiesi tuo metu vyravusiomis nerašytomis taisyklėmis. Trajektorijos, kuriomis buvo apibrėžtas sprendinių paieškos laukas, tarsi "apakindavo" pramonininkus ir mokslininkus kitokių galimų sprendinių ir naujotvaros galimybių atžvilgiu.

Kita svarbi ekologinės modernizacijos sritis, keičianti požiūrį į mokslinius tyrimus ir technologijų plėtotę, - vis plačiau propaguojamas ir praktikuojamas gaminių poveikio aplinkai vertinimas per visą jų gyvavimo ciklą. Gaminių gyvavimo ciklo vertinimas apima įvairių gaminio gyvavimo arba būvio etapų visumą: žaliavų išgavimą, apdorojimą (sodrinimą), gamybą, paskirstymą, vartojimą, antrinį panaudojimą, t.y. ištisą gaminio būvio kelią "nuo lopšio iki kapo"⁹. Tai pažangus žingsnis ekologinės modernizacijos kryptimi (holistinis, sisteminis, suteikiantis daugiau

moksliškai pagrįstų žinių ekologiškai darniai mokslo, technologijos ir ekonomikos raidai).

Mokslinis gyvavimo ciklo vertinimas perteikia įsitikinimą, kad tokio pobūdžio ekologinis vienu ar kitu gaminių vertinimas ir palyginimas iš principo yra įmanomas. Šiuo pagrindu valstybinės valdžios bei ekonominės sferos atstovai įvairiose šalyse bei tarpvalstybiniame lygmenyje diegia vadinamąsias prekių ekologinio ženklavimo (*environmental labeling*) sistemas bei schemas¹⁰. Pagrindinis tokios institucinės plėtotės tikslas - skatinti visuomenės narių-pirkėjų aplinkosauginę atsakomybę pasitelkiant ekologiškai švaresnių prekių ženklavimą, šitaip skatinant ir ekologinę gamintojų - pramonininkų, žemdirbių ir pan. - atsakomybę. GCA principais pagrįsta naujų vadinamosios prailgintos gamintojų atsakomybės (*extended producer responsibility*) santykių plėtra tarp įvairias gaminių gyvavimo ciklo fazes apimančių gamybininkų. Šie principai ir metodai taikomi ne tik vertinant esamus gaminius, bet ir kuriant naujus gaminius bei technologijas. Galima paminėti "žaliojo televizoriaus" tyrimų ir plėtros programą Vokietijoje, gyvavimo ciklo vertinimu pagrįstą naujotvarą automobilių pramonėje (Volvo, Daimler Benz).

Nepaisant pastangų objektyviai palyginti įvairių gaminių poveikį aplinkai per visą jų gyvavimo ciklą, čia iškyla nemažai problemų tiek mokslo principų ir etikos požiūriu, tiek teisėtos aplinkosaugos politikos formavimo požiūriu. Gyvavimo ciklo vertinimas nėra vienpusiškas; čia gausu išlygų, socialiai konstruojamų prielaidų ir susitarimų, ypač dėl to, kokius dėmenis įtraukti į lyginamųjų rodiklių visumą: juk pasaulyje materijos ir energijos tvarumo dėka viskas vienaip ar kitaip susiję ir neįmanoma visko sutalpinti į vieną palyginimo sistemą. Šiuo pagrindu netgi tarp ekomodernistinei ideologijai prijaučiančių mokslininkų

formuojasi tam tikros diskurso koalicijos. 1990-aisiais metais daugelis optimistiškai žiūrėjo į GCV kaip vieną iš svarbiausių ekologinės modernizacijos vedančiųjų principų ir mechanizmų, tuo tarpu jau maždaug 1995-aisiais metais šis optimizmas ėmė šiek tiek blėsti.

Tačiau pats bandymas, pastangos sistemiškai, holistiškai (visapusiškai) pažvelgti į mokslinę-techninę naujotvarą ir jos ekologinius padarinius liudija apie pasaulėžiūros, vertybinių orientacijų permainas, ypač akademinėje sferoje. Gaminių ir technologijų gyvavimo ciklo vertinimas, plintantis XX a. paskutiniame dešimtmetyje - tarsi atsakas į kritiką, kurią žalieji ir kitos ekologiškai susirūpinusios visuomenės grupės įvardijo mechanistinio ir redukcionistinio ("skaldyk ir valdyk") mokslo atžvilgiu, kai prasidėjo pirmoji ekologinio sąjūdžio banga 6-7-ame dešimtmeciuose.

Gaminio būvio ciklo vertinimą galima interpretuoti ir kaip gilesnių (gal net paradigminių) visuomenės pokyčių požymį. Ekologinės modernizacijos teorijos požiūriu, nuolatinis ekologinis rūpestis, instituciškai įteisintas taršos ir atliekų mažinimas gaminant bei vartojant įmanomas tik pasikeitus techninei-socialinei paradigmai. Ekomodernistai išsiskiria savo palankiu požiūriu į tokios kaitos, pagrįstos tolesne mokslo ir technikos pažanga, perspektyvumą. Optimizmo teikiančiomis permainomis jie laiko dinamišką biotechnologijos, naujų medžiagų ir informatikos bei telekomunikacijų technologijos (ITT) raidą. Svarbus šios raidos požymis, daug žadantis ir pramonės ekologizacijos srityje, - lanksčioji gamyba. Ji akivaizdžiai skverbiasi į visą techninę-ekonominę-socialinę sistemą ir įgyja meta lygio (t.y. institucijų lygio) kaitos požymius. Fabrikas tarsi atrandamas iš naujo, iš šaknų. Tradicinės gamybos linijos pertvarkomos, atveriant erdvę lanksčiai "ką tik nori"

gaminančiai mašinerijai (Freeman, 1991). Be pamatinių pokyčių gamybos priemonių plotmėje, vyksta esminiai organizacijos pokyčiai: įmonės jungiasi į sąveikos tinklus¹¹; hierarchinės struktūros virsta į horizontalias; skyriai transformuojasi į integralias struktūras. Šių (post)modernių pokyčių šaknys ir geriausi pasiekimai aptinkami Japonijoje.

”Esama daugybės kitų pokyčių, kuriuos sukelia ITT plitimas: visiškai naujos galimybės gaminių ir procesų projektavimui; [...] mažėja masto ekonomijos¹², grindžiamos didelių kapitalinių įdėjimų reikalaujančia masine gamyba, svarba; mažėja mechaninių dalių kiekis ir svoris; žymiai glaudesni komponentų gamintojų, tiekėjų ir galutinio gaminio surinkėjų sanveikos tinklai”. (Freeman, 1991:91)

Minėti pokyčiai, kuriuos atnešė ir skatina informacinių technologijų sparti raida, daro įtaką ir taršos prevencijai, atliekų minimizavimui (t.y. gamybos procesų ekologiniam optimizavimui), o kartu ir ekologinės modernizacijos ideologijos (nuostatų ir vertybių) plitimui.

Valstybė, ūkis ir visuomenės dalyvavimas

Įmonių aplinkosauginės strategijos ir ekologinių rodiklių viešas skelbimas yra svarbus naujas poslinkis, kuris liudija ir apie ”tradicinio kapitalizmo” pabaigą. Įmonių vieši pareiškimai, metinės aplinkosauginės ataskaitos, trečiųjų šalių atlikto ekologinio audito rezultatų viešinimas - naujos tendencijos moderniose išplėtotos pramonės visuomenėse.

Tai, kas anksčiau buvo privatu ir nevieša, palaipsniui skaidrėja, tampa prieinama visuomenės žvilgsniui ir vertinimui. Siekdama analizuoti jai gresiančius pavojus, visuomenė peržengia tradicines ribas ir perkelia žvilgsnį į įmonių strategijas, technologinius įrenginius ir t.t. Pastarieji dalykai dar visai neseniai buvo

absoliučiai privatūs, neprieinami viešam svarstymui.

Perėjimas iš valstybės institucijų dominavimo į pilietinį dalyvavimą, iš komandinio reguliavimo į socialinį dialogą ir partnerystę įvairiose šalyse yra skirtingas, susijęs su susiklosčiusiomis elgesio normomis, kultūra, tradicijomis, institucine sandara. Tačiau bendroji visuomenės dalyvavimo aplinkos apsaugoje tendencija, būdinga daugeliui išplėtotos pramonės šalių, - perėjimas iš radikalaus, antagonistiško pilietinio aktyvumo į konstruktyvų dialogą.

JAV, kur 7-ame dešimtmetyje kontrjudėjimas buvo ypač stiprus, vėliau palengva pereita prie demokratiškų, informacija bei dialogu grindžiamų, visuomenės dalyvavimo formų. Bene didžiausio atgarsio susilaukė ”teisės žinoti” (*right-to-know*) įstatyminiai aktai, apibrėžiantys piliečių teises ir būdus, kurių dėka informacija apie taršą ir teršėjus tampa prieinama visuomenei. Tai suteikia galimybę paprastiesiems piliečiams, gyventojų bendrijoms susipažinti su jiems aktualių ūkio subjektų taršos rodikliais.

Šitaip siekiama skatinti visuomenės paprastų narių aplinkosauginį aktyvumą, tikima, kad šis poveikis neretai stipresnis už formalių valstybinių aplinkosaugos institucijų įtaką ar pačių pramonininkų racionalų suinteresuotumą mažinti atliekas bei energijos sąnaudas. Šiais įstatyminiais aktais siekiama ne spaudimo, socialinės priešpriešos, bet objektyvia informacija paremto dialogo, kuriame bė valdžios ir teršiančių įmonių, aktyviai dalyvautų ir piliečiai. Šį procesą ekomodernistine kalba galima apibūdinti kaip socialinį ir institucinį mokymąsi: kintant veikėjų požiūriams, įsitikinimams bei elgesio normos, vyksta institucinės permainos.

Iš Vakarų Europos šalių išsiskiria Danija - šalis, turinti gilią demokratinio dalyvavimo bei

bendruomeninės savivaldos tradicijas, kurioje ypač ryškūs ekologinio imperatyvo paskatinto institucinio mokymosi požymiai. Šio proceso šerdimi galima laikyti visuomenės svarstymus dėl branduolinės energetikos aštuntajame dešimtmetyje. Dėl demokratizacijos, visuomenės dalyvavimo ir decentralizacijos Danijoje buvo valstybiniu mastu atsisakyta branduolinės energetikos (Jamison et al, 1991). Paplito vėjo jėgainės, kurios efektyvumo požiūriu gal ir nusileidžia kitoms energijos gamybos technologijoms, tačiau jos priimtinesnės danams, nes įkūnija demokratijos vertybes, individo ir bendruomenės santykių harmonizavimą¹³.

Pilietinio dalyvavimo, bendruomeniškumo ir decentralizacijos vertybines orientacijas visuomenėje, pasitelkdamos vėjo jėgainių populiarinimą, skleidžia vadinamosios liaudies ("folk") mokyklos, vėjo energetikos mokymo centrai ir kitos savivaldos lygmens institucijos. Dialogas ir partnerystė tarp įvairių visuomenės narių bei organizacijų Danijos visuomenėje būdingas ir valstybinėms ekomodernistinės pakraipos reformoms, pvz., formuojant švaresnių technologijų valstybines programas 9-ajame dešimtmetyje (Walace, 1995). Šiose programose novatoriškai derinami pramoninkų, centrinės valdžios bei vietos bendruomenių požiūriai ir lūkesčiai.

Panašiu, ilgo ir sudėtingo politinės-ekologinės kultūros, tolerancijos ir dialogo mokymosi, keliu eina Olandijos visuomenė. Ši industrinė valstybė, mažoje teritorijoje sutelkusi 15 milijonų gyventojų, ypač skaudžiai jaučia kylančią ekologinių nelaimių grėsmę. Turbūt svarbiausia konsenso mokykla Olandijos valdininkams, pramoninkams, mokslininkams ir plačiajai visuomenei buvo Nacionalinio aplinkos apsaugos politikos plano (*National Environmental Policy Plan, 1992*) kūrimas 9-ame dešimtmetyje. Tai ilgas procesas, sukėlęs

daugybę nesutarimų bei įtampos židinių, institucinių bei socialinių prieštaravimų (Hajer, 1995). Tačiau jo rezultatas - ekomodernistinė dviasia parašyta valstybės aplinkosauginė strategija - pirmasis pasaulyje valstybinis planas, nubrėžiantis kelio į harmoningą, tvarią visuomenę gaires.

Jis gerokai skiriasi nuo kitų šalių panašios paskirties, bet labiau deklaratyvių dokumentų: čia daug dėmesio skiriama konkrečioms užmojams: kaip modernizuoti įvairias institucijas, sukurti tokį kontekstą, klimata, kuris būtų palankiausias techninei ir socialinei inovacijai (naujotvarai), kuris skatintų plačių visuomenės sluoksnių įsiliejimą į ekomodernistinės restruktūrizacijos procesą. Šiandien šis dokumentas - tiek savo turiniu, tiek visuomeninio dialogo ir konsenso siekimo socialinių santykių pobūdžiu - tarnauja kaip pavyzdys daugeliui pasaulio šalių, einančių ekologinės modernizacijos keliu, grindžiamu socialine partneryste ir sutarimu.

Išanalizavę ekomodernistinę literatūrą, galėtume išskirti keletą konstruktyvaus paprastų visuomenės narių dalyvavimo aplinkosaugoje formų. Jos susijusios su žmonių vaidmenimis jų kasdieniame darbe ir gyvenime. Šios trys sferos - tai darbovietė, gyventojų bendrija (savivaldi bendruomenė) ir prekių įsigijimas esamoje institucinėje struktūroje. Kiekvienoje iš šių sferų paprasti žmonės gali įvairiais būdais perteikti savo ekologinį sąmoningumą, atsakingumą:

a) darbuotojai - ieškodami gamybos procese atliekų ir taršos susidarymo židinių (t.y. veiklos neefektyvumo bei potencialaus gerinimo šaltinių) ir aktyviai dalyvaudami sprendžiant atliekų, taršos, neracionalaus išteklių naudojimo problemas darbovietėje;

b) pavieniai piliečiai arba bendruomenės nariai - pasinaudodami savivaldos institucijomis ir dalyvaudami planuojant teritorijas, vertinant įmonių poveikį aplinkai bei kitaip konstruktyviai

įvardijant ekologinį sąmoningumą, atsakingumą vietos gyventojų bendrijos ar kito savivaldos vieneto lygmenyje;

a) pirkėjai - rinkdamiesi vadinamąsias "ekologiškai švarias" prekes ir savo pasirinkimu darydami įtaką gamintojų elgsenai.

Ekologinės modernizacijos teorijos tinkamumas pereinamojo laikotarpio visuomenių tyrimui

Ekomodernistinė teorija anksčiau taikyta beveik tik išplėtotos pramonės šalių visuomenių pokyčiams aprašyti bei interpretuoti. Tik pastaraisiais metais įvairūs autoriai pradėjo ją taikyti kitų - besivystančių bei pereinančių į rinkos ekonomiką - šalių kontekste: pvz., Gille's (2000) - Vengrijoje; Frijns'as bei kiti (1997) - Vietname, Rinkevičius (1997b, 1998a, 2000a, 2000b) - Lietuvoje, Yanitsky's (1997) - Rusijoje ir kt.

Gretinant kapitalistinių ir pokomunistinių šalių ekologinį nuosmukį, kyla klausimas, ar gamybos priemonių nuosavybė bei gamybos santykių visuomeniškumas yra esminės priežastys, kurios lemia didėjančią ekologinę degradaciją. Įvairių šalių ir visuomenių, kurioms buvo nenatūraliai primesta vadinamoji socialistinė santvarka, raida akivaizdžiai pademonstravo, kad šioje visuomeninėje formacijoje gamta niokojama ir jos išteklių eikvojami ne mažiau nei toje, kuri vadinama kapitalizmu. Ši empirika verčia abejoti koncepcijų, akcentuojančių kapitalo nuosavybės bei gamybos santykių svarbą socialinės-ekologinės krizės gilėjimui, vaisingumu. Šie požymiai išryškina lemiamą industrializacijos, ekologiškai neadaptuotos gamybos ir vartojimo socialinės-institucinės struktūros svarbą analizuojant modernios visuomenės ekologinę krizę ir ieškant sprendimo kelių.

Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų Rytų bei

Vidurio Europos šalių, akivaizdžiai išryškėja perėjimo į rinkos ekonomiką ir privačią gamybos priemonių nuosavybę orientacija. Todėl diskusija apie ekomodernistinės teorijos tinkamumą tiriant šių visuomenių kaitos procesus turėtų būti susieta su teoriniais požiūriais į kapitalizmą ir industrializmą, skirtingai aiškinančiais struktūrinę ekologinio nuosmukio priežastis. Kaip anksčiau minėta, ekomodernistinė doktrina teigia, kad ekologinės atsakomybės integravimas į ūkio struktūras įmanomas ir neprieštarauja kapitalizmo logikai bei racionalumui, ką neigia neomarksistai (pavyzdžiui, Pepper, 1993; Dickens, 1992). Tačiau tai nereiškia, kad ekologinė modernizacija yra mechaniškas ekologinių kriterijų integravimas į kapitalistines gamybos struktūras. Anaipol - ekomodernistai teigia, kad ekologijos "įvidinimas" bei institucionalizacija modernioje visuomenėje dar tik prasidėjo ir jos rezultatai kol kas labai riboti, tačiau negrįžtami. Kai kurie ekologinės modernizacijos teoretikai, pvz., Josephas Huberis, teigia, kad kapitalizmo sąvoka apskritai yra atgyvenusi, nes atsvara "kapitalistiniam ūkininkavimui" kol kas taip ir neatrasta, jis tapo universalia kategorija, būdinga didžiajai daugumai pasaulio šalių, ypač po Berlyno sienos griuvimo (Mol, 1995).

Jau po Antrojo pasaulinio karo daugelis mokslininkų pritarė tezei, kad kapitalizmas "išaugo" iš klasikinės fazės, kurią apibūdino ir analizavo Karlas Marxas. Tačiau kilo nesutarimai interpretuojant naująją kapitalizmo raidos fazę, gimė gausybė koncepcijų: vėlyvasis, modernusis, dvidešimtojo amžiaus, organizuotas, monopolistinis, valstybinis, valstybinis-monopolistinis, imperialistinis, *neo-*ir gerovės valstybės kapitalizmas.

"Postklasikinį" kapitalizmą Danielis Bellas tapatina su postkapitalizmu (angl. *post-capitalism*). Prie šių autorių prisijungė daugybė įvairių pakraipų mąstytojų - industrinės visuomenės

teoretikų: A. Toffleris, R. Aronas, R. Dahrendorf, J. K. Galbraithas. Jie pritarė minčiai, kad kapitalizmo transformacija yra neišvengiamas evoliucinės industrializmo raidos padarinys. Marso plėtotas kapitalizmo struktūros ir dinamikos koncepcija nebeatitiko modernios Vakarų visuomenės realijų, todėl ją turėjo pakeisti kita, industrializmo vystymosi logiką atspindinti, koncepcija. *Klasę ir kapitalą* - du svarbiausius socialinės raidos variklius - industrinės visuomenės autorių teoriniuose darbuose pakeitė *technologija ir politika*. Šie teoriniai teiginiai svarbūs grindžiant ekologinės modernizacijos teorijas - vienos iš (post)industrinės visuomenės teorinių atšakų - tinkamumą rinkos ekonomiką ir demokratinius santykius plėtojančių Vidurio bei Rytų Europos šalių pokyčiams aprašyti.

Sovietinių laikų patirtis skatina Lietuvos žmonių nepasitikėjimą visuomenine gamybos priemonių nuosavybe ir visuomeniniu gamybos organizavimu, nors per atkurtos nepriklausomybės dešimtmetį būta ir planinės ekonomikos ilgesio požymių. Šioje monografijoje nenagrinėsime šių požymių bei jų socialinės determinacijos. Svarbu tik pastebėti, kad fragmentiškai išryškėjantis "praėjusių laikų ilgesys" ¹⁴ nesumažina visuotinai paplitusių abejonių dėl visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės ir kolektyvinių ūkio valdymo formų. Absoliučiai žlugęs Lietuvos ūkio privatizavimas, pagrįstas visuotinai išdalintais investiciniais čekiais, tik dar labiau pagilina šį abejojimą, išplaukiantį iš kelių dešimtmečių patirties gyvenant autoritarinėje visuomenėje. Pastarojoje dominavo fasadinis kolektyviškumas, tačiau nebuvo įmanoma reali diskusija, o kritinis mąstymas (taip pat ir ekologijos srityje) buvo, kaip dabar plačiai pripažįstama, slopinamas, draudžiamas, netgi baudžiamas.

Todėl vargu ar dabartiniu metu galima

tikėtis (neo)marksistinės ideologijos sklaidos Lietuvos visuomenėje. Mažai tikėtina, kad daugumai krašto žmonių būtų patrauklios nuostatos, akcentuojančios socialistinius gamybos santykius ir priemonių nuosavybę bei klasinį antagonizmą. Sunku tikėtis, kad (neo)marksistinių teorijų siūlomas perėjimas į bendruomenes, kurios kolektyviai gyvena bei ūkininkauja, naudodamos vietinius išteklius ir mažos apimties (angl. *small scale*) technologijas, būtų pagrįstas empiriškai analizuojant Lietuvos ir kitų Vidurio bei Rytų Europos šalių, plėtojančių rinkos ekonomiką ir privačią nuosavybę, kaitos procesus.

Panašiai galima abejoti ir dėl deindustrializacijos teorijos, taip pat kylančios iš konfliktų paradigmos, pargįstumo Lietuvos visuomenės kaitos procesų kontekste. Tikėtina, jog nemaža dalis krašto žmonių, priklausančių įvairiems socialiniams sluoksniams, pritarė šios teorijos teiginiui, jog visuomenė toli gražu neatsižvelgia į tikruosius ekonominės plėtros ir gerovės augimo socialinius ir ekologinius kaštus, kurie galbūt persveria teigiamus poslinkius. Tačiau vargu ar daugeliui Lietuvos gyventojų patraukli mintis, jog kontraproduktyvaus ekonominio augimo galima išvengti einant deindustrializacijos kryptimi, t.y. ne plėtojant moderniai visuomenei būdingą institucinę struktūrą - pramonę, mokslą, švietimą, rinkos ekonomiką, - o ją išardant.

Rinkos ekonomikos įtvirtinimo, mokslinės-technologinės pažangos ir visuomenės demokratėjimo vertybinė orientacija atsispindi bene visoje posovietinio laikotarpio Lietuvos visuomenės raidoje. Tiesa, istorinių lūžių metu būta ir "diržų susiveržimo" ideologijos, taip pat esama ir kontroversiškų požiūrių į kelius, kuriuos visuomenė turėtų pasirinkti, įtvirtindama demokratiją ir rinkos ekonomikos santykius. Tačiau mokslinės-techninės pažangos, ekonominės plėtros ir materialinės gerbuvės

augimo vertybinė orientacija akivaizdžiai pastebima Lietuvos visuomenėje, ypač tarp jaunimo. Tuo tarpu deindustrializacijos doktrina iš esmės prieštarauja tolesniam gamybos ir vartojimo augimui, vartotojiškoms vertybinėms orientacijoms bei technologinei pažangai, kuri, pasak šios teorijos, ir sukelia vis naujų - *gyvybiškai nebūtinų* - materialinių gėrybių poreikį. Todėl ir industrinį nusiginklavimą aprašanti sociologinė teorija vargu ar būtų adekvati analizuojant bei interpretuojant Lietuvos visuomenėje vykstančias permainas. Todėl galima tikėtis, jog krašto žmonėms priimtinesnė ekologinės modernizacijos - aplinkosaugos ir ekonominės-socialinės plėtros siekių sutaikymo, suderinimo, negriaunant vyraujančių institucijų - ideologija, ir tikėtis jos sklaidos Lietuvos visuomenėje.

Ekomodernistiniai principai bei teiginiai, apibūdinantys visuomenės kaitos kryptis ir pobūdį, iš esmės atspindi tolesnį demokratėjimo, rinkos santykių harmonizavimo bei humanizavimo bei ekologiškai darnaus verslo, mokslo ir technologijų tolesnio plėtojimo kryptį. Todėl galima teigti, kad ekomodernistinė ideologija kaip požiūrių, įsitikinimų, lūkesčių ir vertybių visuma turėtų būti priimtina ar net patraukli Lietuvos visuomenės daugumai,

pasirinkusiai reformų, susijusių su rinkos ekonomika ir demokratišku valstybės valdymu, kelią. Taip pat galima tikėtis, jog šios ideologijos plitimą visuomenėje skatins šalies grįžimas į pasaulio politinę, ekonominę ir kultūrinę bendriją bei globalizacijos raidoje intensyvėjantys žinių, technologijų ir gaminių mainai, taip pat vertybių, elgesio stereotipų bei normų, ypač ateinančių iš Vakarų šalių, sklaida Lietuvoje. Be abejo, iliuziška tikėtis nesudėtingo, linijinio visuomenės institucijų kaitos proceso. Giddensas (1999:57) teigia, jog iš pirmo žvilgsnio ekologinės modernizacijos teorija *"too good to be true"*, t.y. "per daug gera, kad būtų tiesa". Tačiau gilesnė tiek šio, tiek kitų teoretikų analizė bei mūsų pačių atlikti teoriniai ir empiriniai socialinės tikrovės reiškinių tyrimai (Rinkevičius, 1998a; 2000a; 2000b) leidžia pagrįsti svarbiausią šio straipsnio išvadą:

- ekologinės modernizacijos teorija adekvačiau nei kitos aplinkosaugos sociologijos teorijos atspindi pastarojo meto Lietuvos bei kitų kraštų socialinius ir institucinius pokyčius, kuriuos skatina ekologinis imperatyvas. Ekomodernistinė teorija tinkama ir taikytina apibrėžiant, interpretuojant bei numatant galimus kaitos procesus.

Literatūra

1. Bahro R. (1984) *From Red to Green*. - London: Verso.
2. Beck U. (1992) *Risk Society. Towards a New Modernity*. - London: Sage Publications.
3. Beck U., Giddens A. and Lash S. (1994) *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. - Cambridge: Polity Press.
4. Buttel F. H. (1987) "New Directions in Environmental Sociology" // *Annual Review of Sociology*, 13.
5. Catton W. R. and Dunlap R. E. (1978) "Environmental Sociology: a New Paradigm" // *The American Sociologist* Nr. 13.
6. Cotgrove S. and Duff A. (1980) "Environmentalism, Middle-class Radicalism and Politics" // *Sociological Review*, 28/2.
7. Cotgrove S. (1982) *Catastrophe or Cornucopia*.

The Environment, Politics and the Future. - Chichester, New York, etc.: John Wiley & Sons.

8. Dickens P. (1992) *Society and Nature. Towards a Green Social Theory*. - New York, etc.: Harvester Wheatsheaf.

9. Di Maggio P. J. and Powell W. W. (1991) "The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields" // Pawell W. W. and Di Maggio P. J. (eds) *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. - Chicago and London: The University of Chicago Press.

10. Dryzek J. S. (1987) *Rational Ecology. Environmental and Political Economy*. - Oxford, New York: Basil Blackwell.

11. Eckersley R. (1992) *Environmentalism and Political Theory. Toward an Ecocentric Approach*. - London:

University College of London Press.

12. Eder K. (1996) "The Institutionalisation of Environmentalism: Ecological Discourse and the Second Transformation of the Public Sphere" // Lash S., Szerszynski B. and Wynne B. (eds) *Risk, Environment and Modernity: Towards a New Ecology*. London: Sage Publications.
13. Eyerman R. and Jamison A. (1991) *Social Movements. A Cognitive Approach*. - Cambridge: Polity Press.
14. Fisher K. and Schot J. (1993). "The Greening of the Industrial Firm" // Fisher K. and Schot J. (eds.), *Environmental Strategies for Industry*. - Washington D.C.: Island Press.
15. Frankel B. (1987) *The Post-Industrial Utopians*. - Cambridge: Polity Press.
16. Giddens A. (1984) *The Constitution of Society*. - Cambridge: Polity Press.
17. Freeman C. and Perez C. (1988) "Structural Crises of Adjustment. Business Cycles and Investment Behaviour" // Dosi G. et al (eds) *Technical Change and Economic Theory*. - London: Pinter Publishers.
18. Gille Z. (2000) "State Socialism's Wasted Legacies: The Rise and Fall of Industrial Ecology in Hungary" // *Environmental Politics*, 9(1). - New York: Frank Cass.
19. Gladwin T. N. (1993) "The Meaning of Greening: A Plea for Organizational Theory" // In Fisher K. and Schot J. (eds), *Environmental Strategies for Industry*. - Washington D.C.: Island Press.
20. Frijns J, Phung Thuy Phuong and Mol A.P.J. (1998) "Ecological Modernization Theories and Industrializing Economies: The Case of Viet Nam" // Paper presented at the 93rd Annual Meeting of the American Sociological Association. San Francisco, August.
21. Giddens A. (1999) *The Third Way. The Renewal of Social Democracy*. - Cambridge: Polity Press.
22. Gille Z. (2000) "State Socialism's Wasted Legacies: The Rise and Fall of Industrial Ecology in Hungary" // *Environmental Politics*, 9 (1). - New York: Frank Cass.
23. Goldsmith E. et al. (1972) *A Blueprint of Survival*. - Harmondsworth: Penguin.
24. Gorz A. (1989) *Critique of Economic Reason*. - London: Verso.
25. Grigas R. (1995) *Tautos likimas*. - Vilnius: Rosma.
26. Hajer M. (1995) *The Politics of Environmental Discourse. Ecological Modernization and the Policy Process*. - Oxford: Clarendon Press.
27. Hajer M. (1996) "Ecological Modernization as Cultural Politics" // Lash S., Szerszynski B. and Wynne B. (eds) *Risk, Environment and Modernity: Towards a New Ecology*. London: Sage.
28. Hillary R. (1993) *Motivation in Environmental Auditing: a Company Survey*. - London: Centre for Environmental Technology, Imperial College.
29. Hoffman A. (1995) *The Environmental Transformation of American Industry: An Institutional Account of Organizational Evolution in the Chemical and Petroleum Industries (1960-1993)*. Ph.D. dissertation. - Cambridge: Massachusetts Institute of Technology.
30. Inglehart R. (1977) *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles among Western Publics*. - Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
31. Inglehart R. (1990) *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. - Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
32. Mol A.P.J. and Spaargaren G. (1993) "Environment, Modernity and Risk-Society: The Apocalyptic Horizon of Environmental Reform" // *International Sociology*, Vol. 8, Nr. 4.
33. Mol A. P. J. (1995). *The Refinement of Production. Ecological Modernization Theory and the Chemical Industry*. - Utrecht: Van Arkel.
34. O'Riordan T. (1981) *Environmentalism*. Second edition. - London: Pion.
35. Pepper D. (1993) *Eco-socialism. From Deep Ecology to Social Justice*. - London: Routledge.
36. Rinkevičius L. (1992) "Pollution Prevention: Incentives and Barriers for the New Technological Approach" // Pranešimas skaitytas Pirmajame tarptautiniame simpoziume *The Current Developments in Environmental Sociology*. - Utrecht, Olandija, birželio mėn.
37. Rinkevičius L. (1995a) *Pramonės ekologinė vadyba ir taršos bei atliekų mažinimas: Atmintinė*. - Lundo universitetas ir KTU Aplinkos inžinerijos institutas.
38. Rinkevičius L. (1997a) "Ecological Modernization in Lithuanian Environmental Policy in the Era of Globalization" // Pranešimas skaitytas tarptautinėje konferencijoje *Sociological Theory and the Environment*. - Utrecht, Olandija, kovo mėn.
39. Rinkevičius L. (1997b) "Paradigmų kaita pramonės ekologizacijos problematikoje" // *Filosofija, sociologija*, Nr.1, pp. 29-35. - Vilnius: Academia.
40. Rinkevičius L. (1997c) "Ecological Modernization: Theory and Ideology" // *Socialiniai mokslai: Sociologija* Nr.1(10). - Kaunas: Technologija.
41. Rinkevičius L. (1998a) *Ekologinė modernizacija ir jos perspektyvos Lietuvoje: požiūriai, lūkesčiai, veiksmai*. Daktaro disertacija. - Kauno technologijos universitetas.
42. Rinkevičius L. (1998b) "Ecological Modernization as an Ideology: Theoretical Discussion and Some Empirical Controversies" // Pranešimas skaitytas XIV-e Tarptautinės sociologų asociacijos (ISA) kongrese *Social Knowledge: Heritage, Challenges, Perspectives*. Monrealis, Kanada, liepos 26-31 d.
43. Rinkevičius L. (2000a) "Ecological Modernisation as Cultural Politics: Transformations of the Civic Environmental Activism in Lithuania" // *Environmental Politics* 9(1). - New York: Frank Cass.
44. Rinkevičius L. (2000b) "Ideology of Ecological Modernization in 'Double-Risk' Societies. A Case Study of Lithuanian Environmental Policy" // Spaargaren G., Mol. A.P.J. and Buttel F. (eds.) *Environment, Sociology and Global Modernity*. - London.: Sage.
45. Schnaiberg A. (1980) *The Environment: From Surplus to Scarcity*. - Oxford University Press.
46. Spaargaren G. (1997) *The Ecological Modernization of Production and Consumption. Essays in Environmental Sociology*. - Wageningen: Landbouw

Universiteit.

47. Shrivastava P. (1992). "Corporate Self-Greenewal: Strategic Responses to Environmentalism" // *Business Strategy and the Environment*, Vol. 1, Part 3: 9-23.

48. Simonis U. E. (1989) "Ecological Modernization of Industrial Society: Three Strategic Elements" // *International Social Science Journal* Nr. 121.

49. Steger U. (1993) "The Greening of the Board Room: How German Companies Are Dealing with Environmental Issues" // Fisher K. and Schot J. (eds.), *Environmental Strategies for Industry*. Washington D.C.: Island Press.

50. Szerszynski B., Lash S., Wynne B. (1996) "Introduction: Ecology, Realism, and the Social Sciences" // Lash S., Szerszynski B. and Wynne B. (eds) *Risk, Environment and Modernity: Towards a New Ecology*. - London: Sage Publications.

51. Wallace D. (1995) *Environmental Policy and Industrial Innovation: Strategies in Europe, the U.S. and Japan*. London: Earthscan.

52. WCED (The World Commission on Environment and Development) (1987). *Our Common Future*. - Oxford: Oxford University Press.

53. Weale A. (1992) *The New Politics of Pollution*. Manchester University Press.

54. Welford R. (1995) *Environmental Strategy and Sustainable Development. The Corporate Challenge for the 21st Century*. - London and New York: Routledge.

55. Yanitsky O. (1997) "Modernization and Globalization from the Perspective of a Transition Society" // Pranešimas skaitytas tarptautinėje konferencijoje *Sociological Theory and the Environment*. Woudschoten, Olandija, kovo mėn.

Išnašos

¹ Ji kilusi iš klasikinių, pvz., Durkheimo, sociologinių veikalų, kuriuose socialiniai žmogaus elgseną determinuojantys veiksniai atsiejami nuo biologinių ir psichologinių veiksnių. Kai kurie autoriai (pvz., Vaillancourt, 1997) pažymi, kad sociologų atsiribojimas nuo gamtinės aplinkos įtakos socialiniams procesams buvo padiktotas to laikmečio poreikių siekiant apginti sociologiją kaip atskirą, savarankišką mokslo kryptį.

² *Affluent society*

³ Angliški terminai "politics" bei "policy" kol kas į lietuvių kalbą verčiami vienodai - "politika". Tačiau ekologinė modernizacija yra būtent viena iš tų sričių, kurioje šių dviejų skirtingų sąvokų lietuviški atitikmenys būtų labai prasmingi. Deja, žodžio "policy" lietuviškas vertinys "policija" turi aiškias užuominas į visiškai kitą instituciją nei originalo kalboje. Todėl kol kas vartosime terminą "politika" (kartais, atsižvelgdami į kontekstą, terminą "strategija"), kol bus surastas tinkamas termino "policy" lietuviškas atitikmuo.

⁴ Šios komisijos darbui vadovavo Norvegijos premjerė G.H. Brundtland, todėl neretai minėtoji ataskaita vadinama Brundtland vardu.

⁵ Pirmuoju ekomodernistinės teorijos autoriumi laikomas vokiečių sociologas Josephas Huberis. Dauguma jo darbų, pasirodžiusių 1980-1990-aisiais metais, parašyti vokiečių kalba, todėl su jais teko susipažinti pasitelkus kitų, angliškai rašančių, autorių nuorodas ir citatas.

⁶ Plačiau apie įvairius požiūrius diskutuojama, pvz., olandų sociologo Spaargareno (1997) knygoje.

⁷ Remiantis Vakarų sociologų darbais, svarbesni teoriniai požiūriai apžvelgti autoriaus straipsnyje "Organizacijų teorijos taikymas pramonės ekologizacijos sociologiniame tyrime", 1996.

⁸ Plačiai žinoma Schumpeter'io metafora "kūrybiško griovimo protrūkis" (*gale of creative destruction*), taikomas inovaciniams procesams apibūdinti.

⁹ Tiesa, pastaruoju metu ši metafora užleidžia vietą dar modernesnei "nuo lopšio iki lopšio" koncepcijai. Siekiama apjungti visų grandžių gamintojus bei vartotojus į tokį ilgalaikę atsakomybę pagrįstą socialinį tinklą, kurio dėka tik minimali automobilio ar televizoriaus dalis pasiektų "kapą" naudingo vartojimo pabaigoje, ir kiek galima daugiau to, kas įkūnyta atgyvenusiuose daiktuose, "užgimtų" iš naujo.

¹⁰ Lietuvių kalba apie ekologinį ženklumą plačiau rašyta autoriaus straipsniuose "Mokslo ir gyvenimo" žurnale 1996 m. liepos ir rugpjūčio numeriuose. Deja, redakcija savo nuožiūra daugelyje vietų terminą "gaminio gyvavimo ciklas" pakeitė "gaminio vartojimo ciklu", o tai iš principo keičia sampratą ir neatskleidžia šios sąvokos esmės.

¹¹ Anglų kalboje plačiai vartojamas terminas "network". Dar nėra viešai priimto ir nusistovėjusio lietuviško

šio termino vertinio. Sunku rasti sociologiškai tinkamą atitikmenį žodžiui, integruojančiam daiktavardį "tinklas" ir iš veiksmažodžio kildinamą daiktavardį "darbas, veika, veikla". Šis junginys lietuviškai galėtų skambėti kaip sąveika, tinklaveika, sanveika, bendraveika. Yra ir daugiau anglišku terminų, pvz., "framework", "sustainable", "environmentalism", plačiai vartojamų aplinkosaugos (ir ne tik) sociologijoje, kuriuos labai keblu versti į lietuvių kalbą. Galbūt kuris nors akademinis žurnalas, pvz., "Filosofija, sociologija" arba "Sociologija: mintis ir veiksmas" galėtų skirti daugiau dėmesio terminologinėms diskusijoms? Tai būtų didelė parama ir svarbus savalaikis žingsnis toliau plėtojant lietuvišką socialinių mokslų terminiją. Neužbėgdami už akių galimai diskusijai dėl įvairių

terminų, žodį "network" šiame straipsnyje versime į lietuvišką terminą - "sąveikos tinklas" arba tiesiog "tinklas".

¹² Angl. "scale economy".

¹³ Teisybės dėlei reikia pažymėti, jog Danija perka nemažai elektros energijos iš Švedijos, kuri, kaip žinoma, kol kas intensyviai praktikuoja branduolinę energetiką.

¹⁴ "Vienos baliaus" bei kitų epizodinių klasinio antagonizmo pasireiškimo atvejų interpretacija - atskiros studijos reikalaujantis klausimas.